

25- Eğer insan, benliğine mizan nazarıyla bakarsa kâinattan zihnine akıp gelen âfakî malûmatı kendi malûmatı ile

Eğer insan, benliğine mizan nazarıyla bakarsa kâinattan zihnine akıp gelen âfakî malûmatı kendi malûmatı ile tasarrufat ve sıfât-ı İlahiyeyi de kendi sıfâtıyla tasdik eder. Yine merciine iade eder. Ve bu sayede **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ** زَكَّيْهَا deki مَنْ şümulüne dâhil olarak bihakkın emaneti îfa etmiş olur.

Fakat kendisine müstakil nazarıyla bakmakla kendisini mâlik itikad ederse **قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا** nin şümulüne dâhil olmakla emanette hıyanet etmiş olur. Zira semavat ve arzın, hamlinden korkarak imtina ettikleri cihet “ene”nin bu cihetidir. Çünkü dalaletler, şirkler, şerler bu cihetten doğarlar.

Eğer vaktiyle o “ene”nin şiddetli bir terbiye ile başı kırılmaz ise büyür, insanın vücudunu yutar. Eğer milletin de enaniyeti inzimam ederse Sâni’in emrine karşı mübareze çıkar. Tam manasıyla bir şeytan olur. Sonra halkı da kendisine kıyas eder, esbabı da o kıyasa dâhil eder, büyük bir şirke düşer. El-iyazü billah!

“Eğer insan, benliğine mizan nazarıyla bakarsa...”

Yani insan ene’ye “benim hakiki varlığım, bağımsız malikiyetim, gerçek kudretim” diye değil; “Rabbimi tanımak için bana verilmiş bir ölçü” diye bakarsa doğru yola girer. Bu bakış ene’yi şirke değil, marifete götürür. İnsan kendini büyütmez; kendini okuyarak Rabbini tanır.

“Kâinattan zihnine akıp gelen âfakî malûmatı kendi malûmatı ile...”

“Âfakî malûmat” dış âlemden gelen bilgilerdir. İnsan semaya, yeryüzüne, canlılara, yıldızlara, hücrelere, mevsimlere bakar; zihnine sayısız bilgi akar. Fakat bu bilgileri anlamlandırmak için kendi içindeki ölçülere başvurur. Kendi küçük bilgisinden hareketle kâinattaki sonsuz ilmi tasdik eder.

Misal: İnsan bir kitabı okuyunca “bu kitap ilimsiz yazılamaz” der. Sonra kâinat kitabına bakar: Göz bir sayfa, kalp bir sayfa, DNA bir sayfa, bahar bir sayfa, yıldızlar bir sayfa gibidir. İnsan kendi küçük yazı ve bilgi tecrübesiyle der ki: “Benim yazdığım birkaç satır bile ilimsiz olmuyorsa, şu kâinat kitabı sonsuz ilimsiz olamaz.”

“Tasarrufat ve sıfât-ı İlahiyeyi de kendi sıfâtıyla tasdik eder.”

İnsan kendi sıfatlarını ölçü yapar. Görmesiyle Allah’ın Basîr olduğunu, işitmesiyle Allah’ın Semî’ olduğunu, bilmesiyle Allah’ın Alîm olduğunu, merhametiyle Allah’ın Rahîm olduğunu, iradesiyle Allah’ın Mürîd olduğunu tasdik eder. Fakat burada benzerlik iddiası yoktur; sadece ölçü ve anlama vardır.

Misal: İnsan der ki: “Ben şu odayı görüyorum; ama görmek için göze, ışığa, mesafeye muhtacım. Allah ise bütün kâinatı bir anda, hiçbir vasıtaya muhtaç olmadan görür.” Yine der ki: “Ben bir sesi zor duyuyorum, bazen karıştırıyorum. Allah ise karıncanın ayak sesini de, kalpteki duayı da, bütün mahlûkatın sesini de karıştırmadan işitir.”

“Yine merciine iade eder.”

Bu çok mühimdir. İnsan kendisine gelen bütün ilim, kudret, nimet, güzellik ve başarıyı kendine mal etmez; asıl sahibine iade eder. “Bunlar benim değil, Rabbimin ihsanıdır” der. Ene’nin doğru vazifesi budur: Almak değil, göstermek; sahiplenmek değil, iade etmek.

Misal: Bir postacı kendisine verilen mektubu sahibine ulaştırır. Mektubu kendisinin zannederse emanete hıyanet eder. İnsan da kendisine verilen ilim, kabiliyet, güzellik, makam, servet ve başarıları Allah’a iade etmelidir. “Benim malım” değil, “Rabbimin emaneti”; “benim başarıım” değil, “Rabbimin tevfiği” demelidir.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا

Bu ayetin manası: “Nefsini temizleyen kimse muhakkak kurtuluşa ermiştir.” Burada insan ene’yi temizlerse, yani onu gururdan, sahiplenmeden, müstakil benlik davasından arındırırsa kurtuluşa girer. Ene temizlenince ayna olur; kirlenince perde olur.

Misal: Bir cam temizse dışarıdaki güneşi gösterir. Kirlenirse ne güneşi gösterir ne dışarıyı. Ene de tezkiye edilirse Allah'ın isimlerini gösteren parlak bir ayna olur. Enaniet, kibir, ucub ve gafletle kirlenirse hakikati kapatan siyah bir perdeye dönüşür.

“Bihakkın emaneti îfa etmiş olur.”

Ene insana bir emanettir. Vazifesi, insanı Allah'a götürmektir. İnsan bu emaneti doğru kullanırsa emaneti yerine getirmiş olur. Yani “ben” duygusunu kendine mal etmek için değil, Rabbini tanımak için kullanır.

Misal: Birine hazine odasının anahtarı verilse, o anahtarla hazineyi açıp sahibine hizmet etmesi gerekir. Anahtarı kendine mal edip “hazine benimdir” derse hain olur. Ene de kâinat hazinelerini açan bir anahtardır. İnsan bu anahtarla Allah'ın isimlerini tanırsa emaneti eda eder. Anahtarı kendine çevirirse emanete hıyanet eder.

“Fakat kendisine müstakil nazarıyla bakmakla...”

Burada yanlış bakış başlıyor. İnsan ene'ye mizan olarak değil de müstakil bir varlık gibi bakarsa, kendini bağımsız görmeye başlar. “Ben bilirim, ben yaparım, ben kazanırım, ben sahibim, ben hükmederim” der. Bu bakış ene'yi anahtar olmaktan çıkarır, kilit hâline getirir.

Misal: Bir memur devlet adına iş yapar. Ona mühür verilmiştir. Eğer o memur “bu mühür benimdir, hüküm benimdir, devlet benim” derse haddini aşar. İnsan da Allah'ın verdiği akıl, irade, kudret ve mal ile hareket ederken “asıl malik benim” derse aynı şekilde haddini aşmış olur.

“Kendisini mâlik itikad ederse...”

İnsan kendini malik zannederse emaneti çiğner. Çünkü insanın kendisine ait sandığı şeylerin hiçbirisi hakiki manada kendisinin değildir. Beden ona ait değildir; çünkü o yapmamıştır. Ömür ona ait değildir; çünkü o başlatmamıştır. Mal ona ait değildir; çünkü sebepler zincirinin hiçbirini o yaratmamıştır.

قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا

Bu ayetin manası: “Nefsini kirletip örten kimse hüsrana uğramıştır.” Ene müstakil malikiyet

davasına girince kirlenir. Artık Allah'ı göstermek yerine kendini gösterir. Marifet kapısı olacakken gaflet kapısı olur.

Misal: Bir tabela yolu göstermek için konulur. Eğer tabela yolun önünü kapatırsa vazifesini tersine çevirmiş olur. Ene de Allah'a işaret etmek için verilmiştir. İnsan onu kendine çevirirse, Allah'a götüren işaret değil, Allah'tan alıkoyan perde olur.

“Emanette hıyanet etmiş olur.”

Ene'nin emaneti, Allah'ın sıfatlarını tanımaya ölçü olmaktır. İnsan bu emaneti kendine mal ederse hıyanet eder. Çünkü emanetin maksadını değiştirir. Kendisine verilen anahtarı hazineyi açmak için değil, kendini hazine sahibi ilan etmek için kullanır.

“Zira semavat ve arzın, hamlinden korkarak imtina ettikleri cihet 'ene'nin bu cihetidir.”

Burada emanet meselesine işaret vardır. Göklerin ve yerin yüklenmekten çekindiği ağır taraf, ene'nin bu müstakil malikiyet ve mesuliyet tarafıdır. Çünkü bu taraf doğru kullanılmazsa insanı gurura, şirke, dalalete ve isyana götürür. Ene küçük görünür; fakat yanlış kullanılırsa çok büyük neticeler doğurur.

Misal: Küçük bir kibrit çöpü tek başına hafiftir. Fakat yanlış yerde yakılırsa büyük bir ormanı yakabilir. Ene de ince bir elif gibidir; fakat müstakil malikiyet davasına dönüştüğünde kalbi, aklı, nefsi, toplumu ve medeniyeti yakabilecek bir enaniyet ateşine dönüşür.

“Çünkü dalaletler, şirkler, şerler bu cihetten doğarlar.”

İnsan kendini müstakil görünce Allah'ı unutmaya başlar. Sonra sebeplere hakiki tesir verir. Sonra tabiatı yaratıcı zanneder. Sonra kendi nefsinin ölçü yapıp her şeyi ona göre yorumlar. Böylece dalalet, şirk ve şerler bu yanlış ene okumasından doğar.

Misal: Bir adam “ben yaptım” demeye başlar. Sonra “tabiat yaptı” der. Sonra “sebepler yaptı” der. Sonra “tesadüf yaptı” der. Aslında hepsinin kökünde aynı hastalık vardır: Hakiki yaratıcıyı unutup farazî ölçüyü hakiki fail yerine koymak. Ene kendini büyütünce önce insanı, sonra sebepleri, sonra tabiatı ilahlaştırır.

“Eğer vaktiyle o ene'nin şiddetli bir terbiye ile başı kırılmaz ise...”

Ene başıboş bırakılırsa büyür. Onun başının kırılması, insanın aczini, fakrını, kusurunu, faniliğini ve kulluğunu bilmesidir. Namaz, zikir, tefekkür, ölüm fikri, istiğfar, musibetler ve ibadetler ene'nin başını kırar; yani onu haddine çeker.

Misal: Küçük bir fidan eğri büyümeye başlarsa erken dönemde düzeltilir. Eğer büyüyüp ağaç olursa eğriliğini düzeltmek zorlaşır. Ene de çocuklukta, gençlikte, ilim ve ibadetle terbiye edilmezse zamanla kibir ağacına dönüşür. Sonra insan nasihat dinlemez, hakkı kabul etmez, kendini ölçü yapar.

“Büyür, insanın vücudunu yutar.”

Ene haddini bilmezse insanın bütün kabiliyetlerini kendi hesabına çalıştırır. Akıl Allah'ı bulmak yerine nefsi savunmaya çalışır. Kalp Allah'ı sevmek yerine dünyaya bağlanır. Dil hakikati söylemek yerine benliği över. Böylece ene, insanın bütün mahiyetini yutar.

Misal: Bir şirkette küçük bir bölüm, bütün şirketi ele geçirmeye kalksa düzen bozulur. Ene de insan mahiyetinde küçük bir ölçü iken, “ben merkezim” derse akı, kalbi, ruhu, hissiyatı kendi hesabına çalıştırır. Artık insan Allah için değil, nefsi için düşünür; hak için değil, benliği için konuşur.

“Eğer milletin de enaniyeti inzimam ederse...”

Ferdî ene'ye bir de toplu enaniyet eklenirse tehlike büyür. Bir insan “ben üstünüm” derse bu şahsî kibirdir. Bir kavim, bir millet, bir ideoloji, bir cemaat veya bir topluluk “biz mutlak üstünüz, hak yalnız bizdedir, ölçü biziz” derse toplu enaniyet meydana gelir. Bu daha yıkıcıdır.

Misal: Bir kişinin kibri evini yakabilir. Fakat bir milletin kibri savaşlar, zulümler, istilalar ve büyük fitneler doğurabilir. Tarihte nice topluluklar “biz üstünüz” diyerek başka insanları ezmiş, hakikati reddetmiş, peygamberlere karşı çıkmış, ilahî emirlere meydan okumuştur. İşte ferdî ene toplumsal ene ile birleşince çok daha dehşetli olur.

“Sâni'in emrine karşı mübarezeye çıkar.”

Ene büyüdükçe insan Allah'ın emrine teslim olmaz; ona karşı mücadele eder. “Ben böyle düşünüyorum, benim aklım bunu kabul etmiyor, benim nefsim bunu istemiyor” diyerek ilahî hükümlerin karşısına kendi benliğini koyar. Böylece kul iken hâkimlik davasına kalkışır.

Misal: Bir hasta doktora gitmiş, doktor ona ilaç vermiş. Hasta “benim canım bunu istemiyor, ben kendi bildiğimi yaparım” derse kendi zararına hareket eder. İnsan da Allah’ın emirleri karşısında “benim hevesim, benim fikrim, benim çağım, benim ölçüm” derse Hâlık’ın emrine karşı nefsinı öne sürmüş olur.

“Tam manasıyla bir şeytan olur.”

Şeytanın temel hastalığı enaniyettir. “Ben ondan üstünüm” dedi. Emre teslim olmadı. Kendi kıyasını Allah’ın emrinin önüne koydu. İnsan da ene’sini terbiye etmezse aynı damara girer. Bilgisi artsa bile teslimiyeti azalabilir; kabiliyeti artsa bile ubudiyeti zayıflayabilir.

Misal: Şeytan Allah’ı inkâr etmiyordu; fakat emre teslim olmadı. “Ben ateştenim, o topraktan” diyerek kendi varlığını üstünlük sebebi yaptı. Demek mesele sadece bilmek değil, ene’yi haddinde tutmaktır. İnsan “benim makamım, benim ilmim, benim soyum, benim aklım” diyerek hakkı reddederse şeytanî bir çizgiye yaklaşır.

“Sonra halkı da kendisine kıyas eder...”

Ene büyüyünce insan herkesi kendisi gibi zanneder. Kendi kusurlu niyetini başkalarına da taşır. Kendi bencilliğini herkesin hakikati zanneder. Kendi sınırlı aklını umumî ölçü kabul eder. Böylece hem insanları yanlış okur hem kâinatı yanlış okur.

Misal: Hilekâr bir adam herkesi hilekâr zanneder. Menfaatçi bir adam herkesin sadece menfaat için çalıştığını düşünür. Kibirli bir adam herkesin niyetini rekabet ve üstünlük arzusuyla yorumlar. Enaniyet de böyledir: İnsan kendi karanlık aynasından baktığı için bütün halkı da karanlık görür.

“Esbabı da o kıyasa dâhil eder...”

İnsan kendini fail zannedince sebepleri de fail zannetmeye başlar. “Ben yapıyorum” dediği gibi “güneş yapıyor, toprak yapıyor, su yapıyor, tabiat yapıyor” der. Halbuki sebepler de insan gibi acizdir; onlar da sadece perdedir. Hakiki tesir Allah’a aittir.

Misal: Toprak “ben ağaç yaptım” diyemez. Su “ben hayat verdim” diyemez. Güneş “ben çiçeği açtırdım” diyemez. Çünkü toprakta ilim yok, suda irade yok, güneşte merhamet yok. Bir annenin sütünü bebeğin ihtiyacına göre yaratan anne değildir; orada Rahîm ismi tecelli eder. Sebepler sadece memur ve perdedir.

“Büyük bir şirke düşer.”

Ene’nin en tehlikeli neticesi budur: İnsan önce kendini müstakil görür, sonra sebepleri müstakil görür, sonra Allah’ın fiillerini mahlûkata dağıtır. Bir işi tabiata, bir işi tesadüfe, bir işi sebeplere, bir işi kendine verir. Böylece tevhidin saf hakikatini parçalar.

“El-iyazü billah!”

Bu ifade “Allah’a sığınırız” demektir. Çünkü ene’nin bu yanlış ciheti insanı sadece küçük bir hataya değil; dalalet, şirk, isyan ve şeytanî bir gurura götürebilir. Bu yüzden insan ene’sini daima istiğfarla, ibadetle, tefekkürle ve aczini bilmekle terbiye etmelidir.

Netice

Ene mizansa marifet olur; müstakil zannedilirse felaket olur. İnsan “ben”i Allah’a ayna yaparsa emaneti eda eder. “Ben”i kendine malikiyet ve rububiyet makamı yaparsa emanete hıyanet eder. Doğru ene insanı “Rabbim verdi, Rabbim yaptı, Rabbim malik” demeye götürür. Yanlış ene ise “ben yaptım, sebepler yaptı, tabiat yaptı” diyerek insanı büyük bir şirke sürükler.